

SSCB'DE YARI-ÖZERKLİĞİN HUKUKİ DURUMU: DAĞLIK KARABAĞ ÖZERK BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Dr. Gülşen PAŞAYEVA

Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Müdürü Yardımcısı

**Dr. Irada BAĞİROVA, Dr. Kamal Makili-ALİYEV,
Dr. Ferhad MEHDİYEV**

Abstract: *The article examines the legal status of Nagorno-Karabakh's Autonomous Oblast (NKAO) - one of the quasi-autonomous entities in the former USSR. It begins with a brief historical background which provides the reasoning behind the establishment of autonomy in Nagorno-Karabakh when Azerbaijan became part of the USSR. Subsequently, the authors review the level of autonomy of NKAO, focusing on the changes achieved through the consecutive USSR and Azerbaijani SSR constitutions. The research shows that the complex and entangled hierarchy of the Soviet Union governance had a formal legal structure reflecting the strictly centralized nature of the state, and a parallel political structure in the form of the communist party and all its branches and bodies that exercised the actual power and decision-making. In this context the decentralization of power in the form of autonomy was a myth, and the quasi-autonomy in Nagorno-Karabakh was subject to the same system of centralized decision-making as any other administrative unit in the Soviet Union. That said, the authors argue that the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast and its population received the same treatment as any other place in the USSR precisely due to the aforementioned regime. The discrimination towards autonomy by the authorities of Azerbaijani SSR was simply impossible due to the centralized decision-making and bureaucratic formality from Moscow, which precluded real legislative and administrative decentralization of power.*

Keywords: *autonomy, USSR, Azerbaijan, Armenia, irredentism, status, constitution, minority rights.*

LEGAL STATUS OF HALF AUTHONOMY IN USSR: EXAMPLE OF NAGORNO-KARABAKH AUTONOMOUS REGION)

Öz: Makale eski SSCB'nin yarı-özerk yapılarından biri Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖB) yasal statüsünü inceliyor. Makale Azerbaycan'ın SSCB'nin bir parçası olduğu dönemde Dağlık Karabağ bölgesinin özerklik statusunu kazanma nedenleri tarihsel arkaplanı incelenmesi ile başlamıştır. Daha sonra yazar Azerbaycan SSC ve SSCB anayasası esasında DKÖB'nin özerklik statusunu inceliyor. Araştırma Sovyetler Birliği yönetiminin karmaşık ve dolaşık hiyerarşik yapısı birliğin sert bir şekilde merkezden yönetilmesini neden olmuş ve Komünist Partisi'nin ve onun kollarının devletin karar verme mekanizmasında paralel bir güc yapısı oluşturmuştur. Bu anlamda eski özerk bölgelerde yönetimin yerelleştirilmesi sadece bir mittedir ibarettir ve SSCB'nin yarı-özerk yapısı DKÖB'de Birliğin diğer idari yapılarında olduğu gibi aynı sistemin subjesi olmuştur. Yazar DKÖB ve yukarıda belirtilen yönetim sistemi nedeniyle SSCB'nin diğer idari yapılarının gördüğü muameleye maruz kalmıştır. Azerbaycan SSC'nin DKÖB'ne yönelik ayrılcı tutumu iddiaları Moskova'da karar verme sürecinin aşırı merkezleştirilmiş olması ve bürokratik yapısı nedeniyle en basitinden mümkün değildi.

70

Anahtar Kelimeler: özerklik, SSCB, Azerbaycan, Ermenistan, irredantizm, status, Anayasa, azınlık hakları.

Giriş

Uluslararası İlişkiler tarihinin büyük bölümünde toprak hâkimiyeti siyasi anlaşmazlıkların odağıydı. Daha büyük toprak elde etmenin ulusal tatmini veya kutsal toprakların kaybindan doğan ulusal yoksunluk duygusu, milliyetçiliğin doğuşundan yapılan kanlı savaşların çoğunun nedeni olmuştur. Bölgesel yayılmanın, ulus devletlerin saldırgan davranışlarını yönlendiren temel güdü olduğunu söylemek abartılı değildir.¹

Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu eski Sovyetler Birliği coğrafyasında ortaya çıkan ilk ve en uzun süren silahlı çatışma olmuştur. Bazı tahminler her iki taraftan sivil kayıpların sayısı 30 bin olarak açıklamıştır.

¹ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. BasicBooks, 1997, s.37.

Doğası itibariyle bu savaş toprak anlaşmazlığından ziyade *irredantizmin* sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu çatışmanın ortaya çıkmasına ve genişlemesine birçok iç ve dış etken neden olurken, iki çok önemli neden gösterilebilir. Birincisi, bu bölgeyi kendi etki alanının bir parçası olarak gören ve savaşan tarafları kontrol etmek için kullanan geleneksel sömürgeci güç, Rusya. İkincisi, Ermenistan`ın büyük oranda destek gördüğü iyi organize olmuş ve Batı`da bulunan Ermeni diasporası.

AGİT dâhil birçok uluslararası aktörün arabuluculuk çabalarına rağmen sorunun politik çözümü belirsiz olarak kalmaktadır.

Kısa tarihsel arkaplan

Karabağ (Karabağ-Azerbaycan Türkçesine “kara bahçe” olarak tercüme olunmaktadır), Azerbaycan`ın en eski bölgelerinden biri olarak Küçük Kafkas Dağları, Kür ve Aras nehirleri arasında bulunmaktadır. Milattan önce ve orta asırlarda Karabağ günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti`nin sınırları içinde yer alan Kafkas Hıristiyan Alban Devleti`nin (IV c. BC - VIII c. AD.), bir parçası olmuştur. Bölge kuzeyde Kafkas Dağlarından güneyde Aras Nehrine kadar uzamaktadır. Karabağ`ın dağlık bölgesi Kafkas Albanyası`nın Artsakh Orkhistine olarak bilinen vilayetinin parçasıdır.² Onun yerli ahalisi Hıristiyan Albanlar olmuştur. 17. yüzyılda Arap istilasından sonra bir kısım halk İslamı kabul ederken, büyük bir kısım Hıristiyan olarak kalmıştır. Arap Halifeliyi`nin ve Alban Kilisesi`nin dogmatik parçası olan Ermeni Kilisesi`nin yoğun çabaları sonucu Artsakh ahalisinin büyük bir kısmı Grigoryanlaşmış ve aynı zamanda Ermenileşmiştir.

Orta Asırlarda bölge Osmanlı ve Fars İmparatorluğu`nun bir parçası olmuştur. XVIII. yüzyılda Nadir Şahın iktidarını kaybetmesi sonucu, Azerbaycan coğrafyasında birden fazla hanlık kurulmuş ve bunlardan biri Karabağ Hanlığı olmuştur. 1750 yılında Karabağ Hanı Azerbaycan Türkü Penah Ali Han`ın Şuşa kalesini yaptırması ile Şuşa şehri Karabağ Hanlığı`nın başkenti olmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Şuşa`nın yöneticileri ve ahalisinin çoğunluğu Müslüman Azerbaycan Türkleri olmuştur.

2 Movses Kalankatutcy, *The History of the Caucasian Albanians*, London, 1961, s.26; F. Mamedova. Politicheskaya istoriya i istoricheskaya geografiya Kavkazskoy Albanii. Baku, «Elm», 1986, ss.104-105.

Çatışmanın kökeni

1804–1813 ve 1826 -1828 yıllarındaki Rusya-İran Savaşlarından sonra Rusya Çarlığı Azerbaycan hanlıkları üzerinde kontrolü tamamen ele geçirmiştir. Karabağ Hanlığı 1813 Gülüstan Anlaşması ile Rusya Çarlığına birleştirilmiştir. Rusya Çarlığı otoriteleri bölgeye egemen olan Müslüman Türkleri sadık olmayan nüfus olarak gördüğü için yeni kontrolüne geçirdiği bölgelerde etnik ve dini değişmeye başlamıştır. Her iki tarafın da Hıristiyan olması nedeniyle aşırı şekilde Ermeni toplumuna karşı bir eğilim içinde olmuştur.

Bu nedenle Çarlık Rusyası Ermenilerin bu bölgeye yerleştirmekte istekli olmuştur. Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve İran'dan bölgeye göç ettirmek için cesaretlendirilmiş ve sınır bölgelere yerleştirilmiştir. 1828–1829 Rusya-Osmanlı Savaşı'ndan sonra 1829'da Rusya ve Osmanlı arasında imzalanan Edirne Anlaşması ile Osmanlı ve İran coğrafyasında yaşayan Ermeniler Güney Kafkasya'ya Azerbaycanlıların çoğunlukta yaşadığı bölgelere yerleştirilmiştir. 1853–1856 Kırım Savaşı ve 1877–1879 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra büyük sayıda Ermeni nüfusu Güney Kafkasya'ya özellikle Karabağ'a yerleştirilmiştir. Bu nedenle XIX. yüzyıl boyunca Güney Kafkasya'daki Rusya'nın yayılması bölgenin demografik ve politik durumunda köklü değişimlere neden olmuştur. Karabağ özelinde 1831–1916 yılları arasında göç nedeniyle Ermeni nüfusun sayı 19 binden 119 bine kadar artmıştır.³

Rusya'nın göç politikasından başka, Azerbaycan ve Ermeni halkları arasında ortaya çıkan ticaret, ekonomik teritoryal ve etnik rekabet gelecekteki düşmanlığın temelini koymuştur. Taraflar arasında bir asırdan fazla bir dönemi değerlendirdiğimiz zaman karşılıklı katliam şeklinde ortaya çıkan kitlesel şiddetin ilk defa 1905 Rusya Devrimi zamanı ortaya çıktığı ve Rusya devleti krizde olduğu sırada –sivil savaşın olduğu 1918 yılında - ve perestroika dönemi olarak tanımlanan 1988 yılında yeniden canlandığı bilinmektedir.⁴

3 Obozreniye Rossiyskih vladenyi za Kavkazom, chast I, SPb, 1836; Svod statisticheskoy dannih o naselenii Kavkazskogo kraya, izvlechennih iz possemeynih spiskov 1886. Tiflis, 1893; kavkazskiy calendar na 1917 god. Tiflis, 1916, ss. 190-197.

4 T.Svietochowski. Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition. New York, Columbia University Press, 1995, s.8.

Sorunun çözümü için Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve SSCB`nin Çabaları

Dağlık Karabağ üzerine Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlık 1918 yılında İslam âleminde ilk demokratik laik cumhuriyet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile (1918–1920) Ermenistan (Ararat Cumhuriyeti) arasında başlamıştır. 15 Ocak 1919 yılında, Paris Barış Konferansı`ndan çözüm bulunuluncaya kadar, AHC yönetimi Hosrov Bey Sultanovu Karabağ`ın ve Zengezur`un Valisi olarak tayin etmiştir. Onun adaylığı Birinci Dünya Savaşı sırasında Müttefikleri Bakü`de temsil eden İngiliz General W. Thomson tarafından da kabul görmüştür.

Ağustos 1919`ta Karabağ Ermenileri ile AHC arasında Ermenilerin yaşadığı Karabağ`ın dağlık kısmının AHC sınırları içinde yer aldığını öngören geçici anlaşma imzalanmıştır.⁵ Çözüm Karabağ`ın Ermeni nüfusunun “kültürel kendi kaderini tayin hakkı”nı tanıyan temele dayanmıştır.⁶ Dönemin gazetesi olan *Borba* bu anlaşmayı, Karabağ`ın Müslüman ve Ermeni ahalisi arasındaki anlaşma somut bir gelişmedir. Şu anki durumda, biz Ermeni-Müslüman çatışmasının şiddet yoluyla değil, müzakereler yoluyla çözümü için ciddi bir adım görüyoruz”,⁷ olarak değerlendirmiştir. 1920`lerin başında Paris Barış konferansı Karabağ`ı Azerbaycan toprağı olarak tanımıştır. Bu tanıma muhtemelen yeni Rusya`ya ve Bolşevizm tehdidine karşı kuvvetlendirmek için Azerbaycan`a verilen bir ödül olmuştur.⁸

Fakat XI. Kızıl Ordu 28 Nisan 1920`de Azerbaycan`da ve 29 Kasım 1920`de ise Ermenistan`da Bolşevik yönetimi kurmuştur.

Dağlık Karabağ üzerine toprak anlaşmazlığı Ermenistan ve Azerbaycan`ın Sovyetleştirilmesi döneminde devam etmiştir. 5 Temmuz 1921`de Rusya Komünist Partisi`nin Kafkas bölgesel komitesi, Kavbüro, bölgenin nihai statüsünü belirlemiştir.

4 Temmuz`da yapılan uzun tartışmalar sonucu Kavbüro`da Karabağ`ın Ermenistan`a devredilmesi yönünde karar alınmasına rağmen, bir sonraki gün yani 5 Temmuz`da Ermeni asıllı Komünistler Orconikidze

5 Vremennoye soglasheniye arman Nagornogo-Karabakha s Azerbaydjanskim Pravitelstvom, 26 avgusta 1919 g., parag. 2 // K istorii obrazovaniya NKAO Azerbaycanskoy SSR, Sbornik dokumentov i materialov, Baku, 1989, s. 25.

6 A.e. s. 12.

7 “Borba”, 1919, September 5.

8 A.Altstadt. The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian rule. Hoover Institution Press, Stanford University, 1992, ss .102-103.

ve Nazaretian bir önceki gün leyhine oy verdikleri karara yeniden bakılmasını istemiştir.⁹ Yeniden yapılan oylamada önceki karar iptal edilirken yeni bir karar alınmıştır: Bölgenin Müslüman ve Ermeni halkı arasındaki milli barışın zorunluluğundan, dağlık ve aran Karabağ arasındaki ekonomik bağ ve bölgenin Azerbaycan`la bağını dikkate alarak Dağlık Karabağ`a yönetim merkezi Şuşa olmak kaydıyla Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde geniş bölgesel özerklik statüsü (oblast) verilmiştir.¹⁰

Fakat bu karar özerk bölgenin sınırlarının çizilmesinde yaşanan anlaşmazlık ve Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyet`i Parti aygıtının işgal edilmesinden dolayı uygulanamamıştır.¹¹

7 Temmuz 1923`te Azerbaycan SSC Merkezi Yürütme Komitesi Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi`nin Kurulmasına ilişkin kararname yayınladı.¹² (AONK ve 1936`tan itibaren NKAO¹³). Fakat toprak ve su paylaşımı üzerine fikir ayrılığı, göçebelerin yer değişmesi ve sınır anlaşmazlığı bir yıl sürdü.¹⁴ Fakat Kasım 1924`te Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Azerbaycan SSC`nin bir parçası olarak onaylandı.¹⁵

74

20`li ve 30`lu yıllarda Azerbaycan`ın diğer bölgelerinde yaşayan Ermeniler kendi talepleri üzerine Dağlık Karabağ`da yerleştirildi. Bu yer değişimi bölgenin tekrar etnik yapısının değişmesine neden oldu. 1917 yılında bölgede 97.800 Ermeni (%52.3), ve 85.800 (% 40.2) Azerbaycanlı yaşarken,¹⁶ 1926 nüfus sayımına göre, bölgede yaşayan 116.274 kişinin 108.487`si (% 93.3) Ermeni, 7.188`i (% 6.2) Azerbaycan Türkü ve 604`ü (% 0.5) ise diğer etnik gruplardan oluşmuştur.¹⁷

Bölgede Azerbaycan nüfusun sert şekilde azalmasının nedeni Karabağ`ın Ermeni yöneticilerin Bolşevizmi kullanarak kırsal alandaki

9 Arhivi politicheskikh dvijeniy pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbaidjanskoy Respubliki, ADP UDPAR. F. 64, op. 2, d. 1, l. s. 122.

10 A.e., s. 94.

11 A.Altstadt., a.g.e., s. 119.

12 Sobraniye uzakoneniy i rasporyajeniy Raboche-Krestyanskogo pravitelstva AzSRR za 1923 g., Baku, 1923, ss. 384-385.

13 SSCB 1936 Anayasası; <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/36cons02.html#chap03>

14 A.Altstadt., The Azerbaijani Turks, s. 126.

15 Istoriya nacionalno-gosudarstvennogo stroitelstva v SSSR, 1917-1926, t.1, M., «Misl», 1972, s.268-270; Sobraniye uzakoneniy i rasporyajeniy Raboche-Krestyanskogo pravitelstva AzSRR za 1924 g., Baku, 1926, ss. 333-335.

16 "Kavkazskiy kalendar" na 1917 r., Tiflis, 1917, ss.100-107.

17 Vsesoyuznaya perepis naseleniya ot 1926 g., Zakavkazskaya SFSR. t. XIV, M., 1929, ss. 11-13.

çoğunluğu oluşturan Azerbaycanlı nüfusun sayısını azaltmak için toprak ve su arazilerinin kamulaştırması olabilir. Bu olayları Dağlık Karabağ`ın köylerinde Ermeniler ve Azerbycanlılar arasında devam eden etnik çatışmalar takip etmiştir. Bu çatışmalar Azerbaycanlıların toplu şekilde köyleri boşaltmasına neden olmuştur.¹⁸

Sovyet döneminde (1926-1989) Dağlık Karabağ`ın nüfusu %62.6 artarak 1970 yılında 150 bin 300, 1979`ta 162 bin 200 ve 1989`ta 189 bin 100 kişi olmuştur.¹⁹ 1970, 1979 ve 1989`ta yapılan nüfus sayımına göre, bölge nüfusunun %80.5 - %75.9 - %76,9`nu etnik Ermeniler, % 18 - % 23 - % 21.5`ni etnik Azerbaycanlılar ve %1.3 - %1.1 - %1.5`ni ise diğer etnik azınlıklar oluşturmuştur.²⁰ 70`li yıllarda Dağlık Karabağ`da Azerbaycanlı nüfusa oranla Ermeni nüfus azalma eğiliminde olmuş (1970`te Ermeni nüfus % 80.5 ve 1979`ta ise % 75.9`e düşmüştür)²¹, ve bu azalma eğilimi daha sonra Ermeni politikacıların Azerbaycan yönetimini Dağlık Karabağ`da Ermenilere karşı ayrımcılık yapmakla suçlamalarına neden olmuştur. Fakat gerçekte bu azalma eğilimi demokratik faktörlerle izah edilmiştir. Özellikle Azerbaycanlı ailelerde doğum oranı 3.1, Ermeni ailelerde 2.6 ve Rus ailelerde ise 1.6 olmuştur. Ayrıca Ermenilerin yurt dışına göçü eski SSCB içinde %34.4 ile en yüksek orana sahip olmuştur.²²

Ermenilerin nüfusunun artırılması yoluyla Dağlık Karabağ`da nüfus dengesini değiştirme politikası XIX. yüzyılda başlamış ve Sovyet döneminde de devam etmiştir. Sovyetler Birliği tarafından özerk bölgenin kurulmasına rağmen Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti`nin (Ermenistan SSC) Ermeni yönetimi tarafından beslenen ayrılıkçı hareketleri SSCB tarafından merkezi yönetimi kuvvetlendirmek, planlı ekonomi ve enternasyonalizm ile bastırılmaya çalışılmıştır. Buna rağmen bu tür yaklaşım olumlu sonuçlar doğurmamış ve durumun daha da karmaşıklaşmasına neden olmuştur.

18 Məmmədov N.R. Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ muxtar vilayəti (1923-1991). Bakı, 2008, ss.246.

19 Itogi vsesojuznoj perepisi naseleniya 1970 goda, tom 4. Nacionalniy sostav naseleniya, Moskva, 1973; Nacionalniy sostav naseleniya SSSR. Po dannim vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989 g. M., Finans i statistika, 1991, s. 120.

20 Itogi vsesojuznoj perepisi naseleniya 1970 goda, tom 4. Nacionalniy sostav naseleniya, Moskva, 1973; Chislenost i sostav naseleniya SSSR. Po dannym vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1979 goda. Moskva, 1985; Goskomitet SSSR po statistike. Itogi vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989 goda. Moskva, 1989.

21 Narodnoye obrazovaniye, nauka i kultura v Azerbaidjanskoy SSR (Stat. sbornik). Bakı, 1975, s.192.

22 İmanov R.Ə., Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd - qondarma DQMV-i. Bakı, 2005, s.170.

Sovyet döneminde Hami devlet müdahalesi

Sovyet döneminde Ermenistan SSC Dağlık Karabağ'ın yönetiminin Ermenistan'a devredilmesi konusunu defalarca Moskova'da talep olarak gündeme getirmiştir. Bu olay 1945, 1964 ve 1968 yıllarında gündeme getirilmiş ve bir nebze Moskova'nın desteği ile Azerbaycan tarafından dirençle karşılanmıştır. Fakat bu konuda Moskova'nın onayını almak için Ermenistan'ın girişimleri devam etmiştir. 1980'lerin sonunda Gorbaçov'un ilan ettiği *glasnost* ve *perestroyka* politikaları Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi taleplerinin yeniden gündeme getirilmesi için uygun ortam sağlamıştır.

20 Şubat 1988'te Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Halk Temsilciler Sovyeti Azerbaycan SSC Yüksek Sovyete ve Ermenistan SSC'ne müracaat eden ve DKÖB'nin Azerbaycan SSC'den Ermenistan SSC'sine geçmesini öngören kararı kabul etmiştir. Fakat 24 Mart 1988'te kabul edilen "1988–1995 yılları arasında Azerbaycan SSC'nin Dağlık Karabağ bölgesinin sosyo-ekonomik durumunun kalkınmasının yoğunlaştırılması hakkında önlemler" kararını esas alan SSCB Bakanlar Kurulu bu müracaatı ret edilmiştir.²³

76

Bu karardan sonra Ermenistan, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ve Azerbaycan'da gösteriler ve çatışmalar başladı. 13 Haziran 1988'de konuyla ilgili karar alan Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti DKÖB'nin bu müracaatını kabul edilemez olduğunu belirterek ve SSCB Bakanlar Sovyeti'nin 24 Mart 1988 tarihli kararını desteklemiştir. Fakat 15 Haziran 1988'te Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti, DKÖB'nin Azerbaycan SSC'den Ermenistan SSC'ne devredilmesinde ısrar eden yeni bir karar almıştır.

12 Temmuz 1988'te DKÖB Azerbaycan SSC'den ayrıldığını ilan etti, Azerbaycan SSC ise bu kararı yasadışı eylem olduğunu ilan etti. 18 Temmuz 1988'te SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu Ermenistan SSC'nin DKÖB'nin Ermenistan SSC'ne devredilmesine dair talebi ret etti. Aynı zamanda alınan karar DKÖB'nin özerkliğini kuvvetlendirmek ve geliştirmek ve durumu gözlemlemek için özel bir komisyonun kurulmasını kararlaştırdı.²⁴ SSCB Prezidyumu ve Merkezi Komitesi temsilcisi A. Volski kurulan Özel Komisyonun Başkanı oldu. Sıkıyönetim ve Özel komisyon aracılığı ile DKÖB'nin doğrudan

23 Izvestiya. Nagorniy Karabakh: Programma razvitiya, korr. «İ» // 1988 №85 – 25 marta 1988 g.

24 A.Altstadt. *The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian rule*. Hoover Institution Press, Stanford University, 1992, s.198.

yönetimi Azerbaycan`dan alındı fakat resmi açıklamalarda DKÖB`nin Azerbaycan`ın bir parçası olarak kaldığı yönündeydi.²⁵

Volski Komisyonu üstüne düşen görevleri başarı ile yapamadığı için 15 Eylül 1989`ta Azerbaycan SSC DKB`nin Özerkliğini lağvetme kararını aldı. Bu karar 28 Kasım 1989`da Mihail Gorbaçov tarafından alınan “DKÖB`nin yönetiminin normalleştirilmesine dair Kararname” ile desteklendi. Azerbaycan SSC`ye DKÖB ile birlikte eşit koşullarda idari komite ve Halk Temsilcileri Sovyeti`ni yeniden kurmak için sorumluluk verildi.

Fakat Ermenistan Yüksek Sovyeti bir daha bu krize müdahil olarak 1 Aralık 1989`da Ermenistan SSC ve DKÖB`nin birleştirilmesine dair karar almıştır. Ermenistan Yüksek Sovyeti`nin almış olduğu bu karar SSCB Anayasası ilkelelerinin ciddi şekilde ihlali anlamına gelmiştir.

7 Aralık`ta Azerbaycan Yüksek Sovyeti Prezidyumu bir karar alarak Ermenistan SSC`nin almış olduğu bu kararı Azerbaycan`ın iç işlerine kabul edilemez bir müdahale ve toprak bütünlüğüne müdahale olarak değerlendirmiştir. Bu politika 1991 yılında bağımsız olduktan sonra da devam etmiştir. Hami devlet olarak Ermenistan`ın *irredandist* iddiaları ve etnik dayanışma leyhine müdahalesi komşu devletin topraklarının işgalinde aracı rol oynamasına neden olmuştur.

Azerbaycan liderliği ile çatışmadan faydalanan Karabağlı ayrılıkçılar 2 Eylül 1991`de DKÖB`nin ve Azerbaycan SSC`nin Şaumyan bölgesinin de dâhil olduğu “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti`nin” bağımsızlığını ilan ettiler. Buna cevaben 23 Kasım 1991`de Azerbaycan DKÖB`nin özerkliğini ortadan kaldırdı.²⁶

Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından sonra Ermenistan`la birleşme düşüncesi ile Karabağ Ermenileri “kendi kaderini tayin hakkı” ve Azerbaycan`dan ayrılma talebinde bulundular.

Silahlı çatışmanın tırmanması ve 1992–1994 yılları arasında devam eden ilan olunmamış savaş sonucu Ermeni güçler uluslararası toplum tarafından Azerbaycan toprağı olarak bilinen DKÖB ve özerk bölge dışındaki yedi bölge (Lâçin, Kelbecer, Ağdam, Cebayıl, Fizuli, Kubadlı ve Zengilan) yaklaşık Azerbaycan`ın 1/5`ni işgal edilmiş ve bu işgal sonucu 1 milyon insan göçkün durumuna düşmüştür. 1994 yılından

25 A.e. s.198.

26 <http://en.president.az/azerbaijan/karabakh>.

itibaren Ateşkes Anlaşması imzalanmış ve sorunun barışçıl yolla çözümü için bazı girişimler yapılmıştır.

SSCB`de DKÖB`nin yasal statüsüne dair analiz

Çalışmanın bu kısmı çeşitli yasal düzenlemeler çerçevesinde DKÖB`nin yasal statü ve özerklik düzeyini incelemek için ayrılmıştır. Özerklik konusu Anayasaların önemli parçasını oluşturan yasal düzenlemeler üzerinden düzenlenmiştir. DKÖB statüsü her iki anayasa, SSCB fakat daha çok Azerbaycan Anayasası üzerinden düzenlenmiştir.

SSCB İdari Sistemi

Sovyet Cumhuriyetleri SSCB`nin temel parçası olmuştur. Birleşik Sovyet Cumhuriyetleri 1922 yılında Rusya Sovyet Federative Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR), Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Transkafkas Sovyet Sosyalist Federasyonu tarafından kurulmuştur. 31 Ocak 1924`te SSCB`nin ilk anayasası kabul ve ilan edilmiştir.

78

SSCB güçler ayrılığı ilkesi formal olan bir federasyon olmuştur. Bütün yönetici sistem SSCB`de merkezleşmişti, yönetim yapısı, SSCB yasaları ve Sovyet Cumhuriyetleri çok basitti. Teoride SSCB`de geleneksel bir sistem vardı ve 1924 Anayasası`nın 8. ve 9. maddelerine göre, esas güç Sovyetler Konseyi`nin elinde toplanmıştı.²⁷ Yılda bir defa toplanan Sovyet Konseyi Guberniyalar`ın Sovyetler Konseyleri ve Şehir Konseyleri`nden seçilmiş delegelerden oluşuyordu. Sovyet Konseyi toplantısı yapılmazsa güç SSCB Merkezi Yürütme Komitesi`ne (MYK) devrediliyordu. Komite iki kamaradan oluşuyordu; SSCB Birlik Konseyi ve Milletler Konseyi.²⁸

Birlik Konseyi Sovyetler Kongresi tarafından Cumhuriyetlerden onların nüfuzuna uygun olarak temsilciler seçiliyordu.²⁹ Milletler Konseyi`nde ise cumhuriyetlerden, özerk bölgelerden ve vilayetlerden 124 kişi bulunuyordu. SSCB Anayasası`nın 17. maddesine göre, MYK SSCB`nin

27 Sovyet ve Bolşevik ideolojisi nedeniyle, SSCB`de devlet iktidarı farklı düzeylerde "Konsey" anlamına gelen "Sovyetler" tarafından yapıldı. Böylece SSCB`de nihai güç Sovyetler Kongresi ya da "Syezd Sovetov" tarafından yapıldı. Aslında, Sovyetler Kongresi`nin bir organ olarak yasama organı işlev yoktu, ama çoğunlukla komünist ideoloji içinde genel bir politika oluşturulması hedeflenmiştir.

28 Merkez Yürütme Kurulu iki ayrı odaları ile parlamentoya benzer bir devlet organı oldu.

29 1924 Anayasası`nın 14. maddesi.

yasama organı niteliğinde idi. MYK, MYK Prezidyumu kararı ile yılda üç defa toplanıyordu. MYK Prezidyumu Milletler Konseyi ve Birlik Konseyi`nin ortak toplantısında seçiliyordu. Anayasanın 29 maddesine göre. MYK aynı zamanda yürütme gücü olan Halk Komiserleri Sovyetini de seçiyordu.³⁰ Fakat hiyerarşik olarak Prezidyum Halk Komiserlerini salıverme yetkisine sahip olduğu için yürütme hiyerarşisinde en yüksek yerde olmuştur. Fakat gerçekte yürütme işi dışişleri bakanı, ihracat bakanı, askeri ve denizcilik, maliye ve yerel yönetim bakanından oluşan Halk Komiserleri`nin yetkisi dâhilinde olmuştur. SSCB Anayasası`nın 43. maddesine göre, yargı yetkisi MYK tarafından seçilen Yüksek Mahkemesi tarafından temsil edilmiştir.

SSCB 1924 Anayasası`nın 10 fashlı üye Cumhuriyetlerin statüsünün düzenlemesine ayrılmıştır. Yasama ve yürütme organları 64–68. maddelerle düzenlenmiştir. Cumhuriyetlerin yetkilerine dâhil olan ve Federasyon (SSCB) yetkisi kapsamında olmayan tüm konular SSCB Anayasası`nın 1. maddesi ile düzenlenmiştir. Fakat eğitim, iş verme, toprak ve mülk statusu, ekonomi ve bütçe, askeri, sivil, cinayet ve usul gibi kararlar Birliğin yetkisinde olmuştur.

Sovyet Cumhuriyetleri`nin yetkileri önemli ölçüde sınırlanmıştı. Stalin Birliği çok ciddi merkezleştirilmiş bir şekilde yönetmiştir. Bazı konularda merkezi düzeyde Komünist Parti aktiviteleri tarafından zorlanmıştır.

1924 Anayasası`nda özerk bölgeler çok az memnun edilmiştir. Anayasa RSFSR`de özerk bölgelerden genel olarak bahsetmiş ve Azerbaycan ile Gürcistan sınırları içinde beş otonom bölgeden bahsetmiştir.³¹ 15. madde Özerk bölgelere bir temsilci ile Milletler Konseyi`nde temsil yetkisi vermiştir. SSCB yasama sürecinde varlıklarını devam ettirdiği için bu yetki DKÖB açısından çok önemli bir düzenleme olmuştur. Nahçıvan dışında diğer bütün bölgeler azınlıkları temsil etmek amacıyla kurulmuştu. Sovyet ideolojisi işçi sınıfının diktatörlüğü ve halkların kardeşliği düşüncesi üzerine kurulu olduğu için kesin milli farklılıkları ret ediyordu.

Özerk bölgeler ile özerk vilayetler veya kraylar arasında önemli bir fark bulunmuyordu. En önemli fark düzenleyici yapılar arasında idi. Bütün özerk yapılar SSCB ve Cumhuriyetlere tabi olmak zorunda idiler. Ne

30 Halk Komiserleri Sovyeti Bakanlar Kurulu`na benzer bir yapı idi.

31 Gürcistan`da Özerk Cumhuriyetler Abhazya ve Acaristan, Özerk Bölge ise Güney Osetya idi; Azerbaycan için Nahçıvan ve Dağlık Karabağ Özerk bölgeler olmuştur.

özerk cumhuriyetler, ne de oblastlar eğitim, sağlık, iş ve sosyal güvenlik gibi alanlarda yasa yapma yetkisine sahip değildi. Özerklik kültürel kendi yönetim, devlet memurunun atanması, yazışmaların yapılması, medya ve azınlıkların eğitim hakları gibi konularda karar verme yetkisine sahip olmuştur.

Sovyetler Birliği'nde hiç bir toprak parçasına ayrıcalık yapılmadan bütün özerk yapılar için aynı statü uygulaması yapılmıştır. Bu nedenle SSCB'de DKÖB'ye tasis edilmiş statü diğer özerk bölgelerle aynı olmuştur.

1924 Anayasası'nın 6. maddesinde, Birlik üyesi cumhuriyetin sınırlarında o cumhuriyetin onayı olmadan hiç bir değişiklik yapılamayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle özerk bölgelerin yasal düzenlemeleri ve özellikle DKÖB yasal statüsü cumhuriyetin yasaları ile düzenlenmiş ve 26 Mart 1927'de kabul edilen Azerbaycan SSC'nin anayasası ve "Dağlık Karabağ Bölgesinin Özerkliğine İlişkin Düzenleme" oldukça önemlidir.

DKÖB'nin yasal statüsüne ilişkin ilkin düzenlemeleri (1923–1936)³²

80

Azerbaycan SSC'nin 1927 Anayasası'nın 55. maddesinde³³, DKÖB Azerbaycan'ın bir parçası olarak gösterilmiştir.³⁴ 56. Madde DKÖB'nin yasal statüsü ile ilgili bilgiler içeriyordu.

Azerbaycan Sovyetleri Kongresi'nin orantılılık temeline göre, DKÖB'nin temsilcileri Azerbaycan devlet kurumlarında temsil edilmişlerdir. DKÖB'nin Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Azerbaycan Halk Komiserleri Konseyi üyesi idi ve oy hakkı bulunuyordu.³⁵

Azerbaycan SSC'nin birinci Anayasası'nda Azerbaycan SSC ile DKÖB arasında kuvvetler ayrılığı ile ilgili düzenleme bulunmuyordu. Daha detaylı normlar "Dağlık Karabağ Bölgesi'nin Özerkliği üzerine Düzenleme" de yer almıştır. DKÖB'nin Azerbaycan'ın bir parçası

32 1936 yılına kadar böylece DKÖB olarak kısaltılmıştır.

33 AZSSC 1921 Anayasası'nda Dağlık Karabağ'ın statüsü düzenlenmemiştir.

34 Azerbaycan SSC 1927 Anayasası; http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_ru/atr_kons.pdf.

35 Konstituciya (Osnovnoy zakon) Azerbaycanskoy Socialisticheskoy Sovetskoy Respubliki (Uverjdenmaya Vseazerbaycanskim Syezdom Sovetov V soziva 26-ro marta 1927 goda). Izdaniye Az.TsIK, Baku, 1927, s.21.

olmasına rağmen bütün resmi belgeler, yargı sistemi ve eğitim Rusça ve Ermenice yürütülüyordu.³⁶

Yasama yetkisi: Azerbaycan SSC`nin 1927 Anayasası DKÖB`de devlet otoritesinin esas kurumunun DKÖB Sovyetler Kongresi olduğunu belirtmiştir.³⁷ Düzenlemeye göre, Sovyetler Kongresi DKÖB`nin yasama organıydı ve yılda en az bir kere toplanmalıydı. Düzenlemeye göre, DKÖB`nin Merkezi Yürütme Komitesi Sovyetler Kongresi tarafından seçiliyordu. Yürütme kurumu olan Halk Komiserleri Konseyi`ni tayin etmek MYK`nın yetkisinde olmuştur.³⁸ Gerçi 1924 SSCB Anayasası'nın 64. maddesine göre, bu düzenleme bütün Sovyet Cumhuriyetleri için geçerliydi.

Yürütme yetkisi: 7 departman (bakanlıklar) içişleri, adalet, eğitim, sağlık, tarım, ekonomi ve nüfus kayıt bakanlığı Halk Komiserleri Konseyi`nin bir parçası olarak oluşturulmuşlardı.³⁹ Adalet ve İçişleri bakanı dâhil bakanlar Azerbaycan MYK`ya değil, DKÖB MYK`ya karşı sorumlu idiler.⁴⁰ Sadece askeri komiser, çalışma ve maliye bakanı DKÖB Halk Komiserleri onayı ile Azerbaycan SSC MYK tarafından atanıyordu. Devlet güvenliği konuları da Azerbaycan istihbarat bakanlığı yetkisine dâhildi.⁴¹

Fakat gerçekte Komiserlerin sorumluluğu DKÖB`nin Komünist Partisi komitesine idi. DKÖB KPK bütün Komiserliklerin aktiviteleri üzerinde denetleme yetkisine sahip olmuştur.

Yargı yetkisi: 1925 yılına kadar DKÖB`nin kendi temyiz mahkemesi bulunmuyordu ve Azerbaycan Yüksek Mahkemesi DKÖB mahkemeleri için temyiz mahkemesi özelliğini taşıyordu.⁴² DKÖB`nin Bölge Mahkemesi (DK illerinin mahkemeleri için temyiz mahkemesi) 1 Ekim 1925 yılında kurulmuştur.⁴³

36 ADP UDP AR, F. 1, op. 169, d. 249, Protokol 1 Zasedaniya Komissii po virabotke Polojeniya avtonomnoy oblasti Nagornogo-Karabakha, list 63.

37 A.e., Article 57.

38 Sobraniye uzakoneniy i rasporyajeniy Raboche-Krestyanskogo pravitelstva AzSRR za 1924 g. Baku, 1926 g. s. 334.

39 ADP UDPAR, Fond 1, Opis 74, Delo 137, Protokoli Zasedaniy Prezidiuma Centralnogo Komiteta KP (b) Azerbaydjana, list 99.

40 Decision of NK Oblast Executive Committee on 2 March 1937. TsGASR, Fond 379, Opis 3, yed.hr 5613, list 50.ay

41 A.e.

42 A.Karakozov (Şubat 1921`de Zengezur ve Karabağ için Olağanüstü Komiseri olarak atandı) S.Kirov`a müracaat ederek Özerk Nahçıvan için olduğu gibi AONK için Yargıtay kurulmasını istedi.

43 Sobraniye uzakoneniy i rasporyajeniy Raboche-Krestyanskogo pravitelstva ASSR za 1924 g. Baku, 1926 g. s. 334.

Yerel yönetim: Bütün SSCB`de olduğu gibi yerel yönetimler İşçiler Konseyinden, çiftçilerden ve Kızıl Ordu milletvekillerinden oluşuyordu. Bütün SSCB`de olduğu gibi yerel otoriteler İşçiler, Çiftçiler ve Kızıl Ordu milletvekilleri Konseyi`nden oluşmuştur. Bu konseyler de kendi MYK`larını ve Prezidyumlarını seçen toplantılarda toplanıyorlardı.

DKÖB kanunlarında yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında güç dağılımı tam olarak net yapılmadığı için bu durumlar Azerbaycan SSC Anayasası temel alınarak genel düzenlemeler yapılmıştır.

DKÖB`de yerel yöneticiler çoğunlukla Ermenilerden oluşuyordu. Nitekim 1924 verileri Parti içinde Ermenilerin %94.2, Azerbaycanlıların ise %4 olduğunu göstermiştir.⁴⁴ Bu durum DKÖB`deki nüfus açısından geçerli olmuştur. Genel olarak 1926`ta DKÖB`de nüfusun %93.3 Ermenilerden, %6.2 ise Azerbaycanlılardan oluşuyordu.

Ekonomi: DKÖB`nin ekonomisi üzerindeki yetki resmi olarak Halkın Ekonomi Konseyi`nin yetkisinde olmuştur. Fakat Kanunlara göre, DKÖB Halkın Ekonomi Konseyi`nin çalışmaları SSCB Merkezi Ekonomi Planlamasına uyumlu olmalı ve Azerbaycan SSC Yüksek Ekonomi Konseyi tarafından kabul edilmeliydi. Fakat kolhozların ve diğer sanayi tesislerinin üretim düzeyinin belirlenmesi, otlak arazilerin dağıtımının yapılması ve bölgenin bütçesinin tasarısının hazırlanması DKÖB MYK`nın yetkisinde olmuştur.⁴⁵

DKÖB`nin bütçesi Azerbaycan SSC tarafından onaylanmalıydı, çünkü DKÖB`nin harcamaları Azerbaycan SSC tarafından karşılanıyordu. 1927 Azerbaycan SSC Anayasası DKÖB`nin bütçesinin, bütün kazanç ve harcamalarının Azerbaycan SSC bütçesi ile birleşmesini öngörmüştür.⁴⁶

Azerbaycan MYK`da kabul edilmiş kararlara göre, DKÖB ve diğer bölgeler teknik yardım ve mali yardım almıştır. Örneğin, “Yukarı ve Aran Karabağı Komisyonu” tarafından Azerbaycan MYK`ya ünvanlanmış yazışmalarda DKÖB`nin devlet borcundan 21.456 rublesi silinmiş, hükümet organları için 10 binanın yapılması fonu Dağlık Karabağ`ın bütçesine eklenmiştir.⁴⁷ DKÖB MYK`sının da kararından

44 Niftaliyev I., «Azerbaydjanskaya SSR v ekspansionistkikh planah arman», Baku, 2009, s. 220.

45 30 Ekim 1937 tarihinde NK Oblast İcra Komitesi Kararı.

46 *A.e.*, madde 88.

47 ADP UDPAR, Fond 1, Opus 74, Delo 136, Protokoli Zasedaniy Prezidiuma Tsentralnogo Komiteta KP (b) Azerbaidjana, list 50.

görüldüğü üzere Hankendi Hastanesi Azerbaycan SSC`nin mali desteği ile yapılmıştır.⁴⁸

DKÖB için Ara dönem düzenlemeler (1936–1978)

SSCB`nin 1936 Anayasası`na SSCB içindeki Özerk Cumhuriyetler ve bölgelerle ilgili yeni düzenlemeler öngören hükümler eklenmiştir. 1936 Anayasası`nın 24. maddesi DKÖB`yi Azerbaycan SSC`nin bir parçası olarak tanımlamıştır.⁴⁹ Diğer düzenleme özerk bölgelerin SSCB devlet kurumlarında temsili ile ilgili olmuştur; DKÖB`nin SSCB Milletler Konseyi`nde 5 temsilci bulundurma hakkı kazanmıştır.

Bu düzenlemeyi 14 Mart 1937`de kabul edilen Azerbaycan SSC Anayasası`nda da yapılan değişiklikler takip etmiştir. Özellikle, Azerbaycan SSC Anayasası`nda DKÖB dâhil bütün Azerbaycan`da idari bölümle ilgili yeni ayrıntılar yer almıştır. (14. madde).⁵⁰ Dahası 1937 Anayasası`nın VII. Bölümü DKÖB`nin hükümet organlarıyla ilgili düzenleme içermiştir. Yalnız Azerbaycan SSC 1937 Anayasası`nın VII. Bölümü`nden de görüldüğü üzere yerel yönetimleri ilgilendiren hükümler değişmeden kalmıştır.

Aynı zamanda Azerbaycan SSC`nin kendi coğrafyasını yönetmesi ile ilgili yetkileri önemli ölçüde genişletilmiştir. Örneğin, Azerbaycan SSC kendi coğrafyasında özerk bölgelerin oluşturulması için SSCB Yüksek Sovyete öneride bulunabilirdi.⁵¹ Azerbaycan SSC devletin yüksek organları üzerinden DKÖB`nin sınırları ve bölgeleri hakkında karar verme yetkisi kazanmıştır.⁵² Örneğin, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Prezidyumu`nun Şubat 1939`ta “Hankendi Şehri Konseyi`nin DKÖB Yürütme Komitesi`ne doğrudan bağlanmasına dair” kararı vardır.⁵³ Yine de 1937 Anayasası`na göre, DKÖB`ne Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Prezidyum Başkanlığı`na bir temsilci atama yetkisi vermiştir.⁵⁴ Azerbaycan SSC 1937 Anayasası Azerbaycan devletine DKÖB ve diğer özerk bölgeler üzerinde denetleme gücü vermiştir. Örneğin, Azerbaycan

48 NK Oblast İcra Komitesi`nin 2 Mart 1937 tarihli kararı. TsGASR, Fond 379, Opis 3, ed.hr 5613, list 53.

49 SSCB 1936 Anayasası <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/36cons02.html#chap03>, Articles 24, 35.

50 Azerbaycan SSC 1937 Anayasası; http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_ru/atr_kons.pdf.

51 *A.e.*, madde 19.

52 *A.e.*

53 TsGASR, Fond 2941, Opis 7, list 147.

54 *A.e.*, madde 31.

SSC Yüksek Sovyeti Prezidyumu DKÖB'nin Azerbaycan kanunlarına uygun olmayan kararlarını veto edebilecekti.⁵⁵ Bu anlamda Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyeti'ni DKÖB'nin yürütme komitelerini (oblast, bölge, şehir, köy) kontrol etmekle sorumluydu.⁵⁶ Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyeti DKÖB Sovyeti'nin almış olduğu kararları askıya alabilir veya DKÖB'nin her hangi yürütme kurulunun kararlarını feshedebilirdi. Aynı kurallar Nahçıvan Özerk Bölgesi için de geçerli olmuştur.⁵⁷ Azerbaycan SSC yasaları DKÖB ve Nahçıvan Özerk Bölgesi'nde de geçerli olmuştur. DKÖB'de seçimler Azerbaycan SSC yasalarına göre yapılmış ve DKÖB'de seçimler Azerbaycan'da seçimler yapıldığı gün yapılmıştır.⁵⁸

Yürütme gücünün sınırlarını gerçekliğini göstermek için bazen Cumhuriyetlerin federativ cumhuriyetlerin - üye devletlerin - statülerinden yeteri kadar fayadalanamadıklarını da hesaba katmak gerekiyor.

Örnek olarak, SSCB Halk Komiserleri Konseyi (HKK) ve Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin (KPMK) Sovyet Cumhuriyetlerinde tarım departmanlarının fonksiyonlarının geliştirilmesine dair 26 Kasım 1939 tarihli kararnameye bakabiliriz. Bu Kararnameye çerçevesinde, 5 Aralık 1939 tarihinde Azerbaycan SSR Halk Komiserleri Konseyi Kanun Hükmünde Kararname çıkarmıştır. Kararname tarım departmanları, onların yapıları ve personeli hakkında detaylı düzenleme sağlamıştır.⁵⁹ Kararname ve Azerbaycan SSC HKK ve KPMK'nin kararları onaylanmak için Moskova'ya gönderilmiştir.⁶⁰ Moskova yönetimi ve Komünist Partisi'nin bu denetim yetkisi DKÖB'nin kendi-yönetim yetkisinin hayali olduğunu göstermektedir. Bu politik gerçeklikte Azerbaycan Demiryolları Başkanı SSCB HKK ve KPMK tarafından onaylanmıştır.⁶¹ Devlette ve toplumda kapsamlı etkisi olan bütün devlet işleri KP'nin inceleme alanındaydı. KP'nin baskın rolü 1937 Anyasası'na göre, Azerbaycan HKK ve Komünist Partisi'nin 31 Mart 1959'da "Karyagin ilinin Fizuli ili olarak değiştirilmesi" teklifi Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Prezidyumu tarafından önerilmiştir.

55 Yüksek Sovyetin notu, no. 42, madde 33.

56 *A.e.*, madde 46.

57 *A.e.*, madde 47.

58 Postanovleniye Prezidiuma VS ASSR ot 23 Oktabra 1939 goda, TsGASR, Fond 2941, Opis 7, yed.hr 7, list 110.

59 ADP UPDAR, Fond 1, Opis 74, Delo 596, list 23-25.

60 ADP UPDAR, Fond 1, Opis 74, Delo 596, list 47.

61 ADP UPDAR, Fond 1, Opis 46, Delo 70, list 1.

Anayasa`ya göre, bu yetki Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti`ne verilmiş fakat uygulamada Komünist Partisi`nin onayına ihtiyaç duyulmuştur.

1937 anayasasına göre Azerbaycan Yüksek Sovyeti`nin yetkisi dâhilinde olmasına rağmen 1959`da 31 Mart tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti`nin önerisi ile “Karyagin” yer isminin “Füzuli” ile değiştirilmesi için Moskova tarafından onayı gerekmiştir ki, bu belirgin şekilde Komünist Partisi`nin baskın rolüne bir başka örnektir.

Bu durum DKÖB için de geçerli olmuştur. Nahçıvan Özerk Bölgesi ve DKÖB Genel Sekreteri Moskova tarafından onaylanmıştır.⁶² SSCB federal devletinde yönetimin merkezleştirilmesi gerçeği DKÖB`nin Yürütme Komitesi Başkanının Moskova tarafından atanması ile gösterilebilir. Örneğin, 13 Eylül 1939`ta Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesi G. Petrosyan`ın atanması için aday olarak Staline`e sunmuştur.⁶³ SSCB`de birçok devlet organı Parti resimleri ile kaynaşmıştı (örneğin Yürütme Kolları Başkanlığının statüsü Komünist Partisi sekreteri ile aynı idi) yürütme organının denetlenmesi parti kontrolü ile sağlanmaktaydı.

25 Ekim 1938 tarihinde DKÖB Komünist Parti Komitesi Genel Sekreteri Manukyns örneğinde olduğu gibi yıllık izinler de Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından kararlaştırılmıydı.⁶⁴ Diğer örnek 31 Mart 1959 tarihinde Grigory Kalantarov`un DKÖB Parti Komitesi`nin önerisi ve Azerbaycan KPMK`nin kararı ile DKÖB`nin Yürütme Komitesi Maliye Departmanı Başkanı olarak atanmasıdır.⁶⁵

Yasama yetkisi: DKÖB`nin yasama organı milletvekilleri bölgenin halkı tarafından iki yıllığına seçilmiştir.⁶⁶ Milletvekilleri vazifelerini SSCB ve Azerbaycan SSC`nin her iksinin yasalarının vermiş olduğu yasalar çerçevesinde sürdürebilmiştir.⁶⁷ Bütçe, planlama, kültür, ekonomik gelişmişlik, savunma girdileri, kolluk kuvvetleri ve yetkisi dahilindeki kurumları denetleme gibi yetkisi vardır.⁶⁸ Genellikle DKÖB milletvekilleri Sovyeti iç tüzük çıkartmak yoluyla yasama yetkisini kullanmıştır.

62 ADP UPDAR, Fond 1, Opis 46, Delo 70, list 149.

63 ADP UPDAR, Fond 1, Opis 74, Delo 581, list 7.

64 ADP UPDAR, Fond 1, Opis 74, Delo 531, list 267.

65 ADP UPDAR, Fond 1, Opis 46, Delo 70, list 154.

66 Yüksek Sovyetin notu. no, 42, madde 75-76.

67 A.e., madde 78.

68 A.e., madde 77.

DKÖB'nin Meclis kararları hem Ermenice hem de Azerbaycan Türkçesinde yayınlanmıyordu.⁶⁹

Yürütme yetkisi: Milletvekilleri Sovyeti Yürütme Komitesi'ni seçmiş (IspolKom) ve Komite'nin kendi departmanları ve memurları vardı.⁷⁰ Azerbaycan SSC Anayasası'nın 46. ve 81. maddelerine göre, DKÖB'nin Yürütme kolu Azerbaycan SSC ilgili Bakanlıklarının sıkı gözetimi altında olmuştur. Yürütme Komitesi milletvekilleri Sovyeti'ni yılda en az dört kez toplamakla görevlendirilmiştir.⁷¹

Yargı yetkisi: 1937 Anayasası'nın en ilginç düzenlemelerinden biri DKÖB'de yargı yetkisi ile ilgili olmuştur. Azerbaycan SSC Anayasası'nın 110., 115., maddelerine göre, yargı yetkisi Millet vekilleri Sovyeti tarafından beş yıllığına seçilen bölgesel mahkeme tarafından (regional court) yürütülmüştür. Ancak DKÖB'nin bölgesel mahkemesi Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi'nin gözetimi ve kontrolü altında olmuştur.⁷²

Yargı yetkisi kuvvetli şekilde savcıların kontrolüne tabi olmuştur. Bir çok kez yargısal inceleme mahkemeler tarafından,, değil Savcılar tarafından yürütülmüştür. Örneğin, Azerbaycan Anayasası'nın 120. maddesi Savcı'nın devlet organlarının ve vatandaşların fonksyonları üzerinde üstün güce sahip olduğunu göstermektedir; Örneğin, Cumhuriyetlerin Baş Savcıları SSCB Baş Savcısı tarafından tayin ediliyor; Cumhuriyetlerin Baş Savcıları ise bölge ve oblastların Baş Savcılarını tayin etmiştir. Bu nedenle DKÖB'nin Baş Savcısı SSCB Başsavcısı tarafından atanmıştır.⁷³

Azerbaycan SSC 1937 Anayasası'na göre, DKÖB'de yargısal işlemler genellikle Ermenice yürütülmüştür.⁷⁴ Azerbaycan SSC Anayasası'na göre, sadece DKÖB'de değil Ermeni ve Rusların yaygın olduğu diğer bölgelerinde de onların dili mahkemelerde kullanılmıştır.

Ekonomi: DKÖB'nin bütçesi Azerbaycan bütçesinden ayrılmıştır. Fakat bütçe uygulamalarını kontrol etmek Azerbaycan SSC devlet yetkileri alanında kalmıştır.⁷⁵

69 A.e., madde 78.

70 A.e., Madde 79-80. NKAO IspolKomu'nun 13 üyesi vardı. Ispolkom bölümlerinin sayısı, bölgeleri ve departmanların işlevleri AzSSR Bakanlar Kurulu tarafından onaylanması gerekiyordu. Bu departmanların çift itaat vardı -NK üst organları ve Azerbaycan merkezi departmanları.

71 A.e., madde 82.

72 Yüksek Sovyeti, note 42, madde 112.

73 A.e., madde 122.

74 A.e., 1937 Azerbaycan SSC, madde 117.

75 Yüksek Sovyeti note 42, madde 48.

1937 anayasasının 109. maddesi DKÖB`de bütçe oluşturulmasının detaylarını içermiştir. Bu maddeye göre, yerel yönetimlerin bütçesi yerel ekonominin girdilerinden (kolhozlar), merkezi devletin tahsisinden, yerel vergi ve ücretlerden oluşmuştur.

Bu maddeye göre, Sovyetler ve Azerbaycan SSB`nin mevzuatına uygun olarak yerel yönetimlerin bütçeleri yerel ekonomiden gelen gelirler (kolhozlar), merkezi devlet bütçesi ve vergi ve harçların tahsislerinden oluşmaktadır. Fakat Moskova`nın bu alanda da incelemeleri oldukça hassas olmuştur. Örneğin, kolholzarda yenden yapılanması veya fonksyonları ile ilgili değişiklik kararları Moskova ile birlikte alınmalıydı.⁷⁶

DKÖB`nin bütçesinin oluşturulmasında Bakü ve Moskova`dan yapılan tahsislerin çok önemli rolü olmuştur, bütçenin diğer kısmının oluşturulması ise DKÖB`nin Yürütme Kurulu tarafından olmuştur. Genellikle bütçeye ilave harcamalar için istekler Bakü`deki merkezi hükümete iletilmiştir.

Örneğin, 1946–1960 yılları arasında DKÖB`e 68 milyon ruble kabul edilmiştir. Bu miktar Ağdam, Terter ve Fizuli illerinden üç defa ve Nahçıvan Özerk bölgesinden ise 10 milyon ruble daha çok olmuştur.⁷⁷

DKÖB için final Düzenlemeler (1978–1988)

1977 Anayasası SSCB özerk birimleri için daha fazla bir düzenleme getirmemiştir. Bu anayasada DKÖB bir daha Azerbaycan SSC özerk bölgesi olarak gösterilmiştir. DKÖB Milletler Konseyi`nde beş temsilci ile temsil olunmak yetkisini korumuştur.⁷⁸ Sonuncu Milletler Şurası`nın toplantısında beş temsilciden üçü Ermeni, ikisi ise Azerbaycan Türkü olmuştur.⁷⁹

DKÖB aynı zamanda Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti`nde de temsil olunmuştur. Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti`ne yapılan son seçimlerde 10 DKÖB`den toplam 30 Ermeni seçilmiştir.⁸⁰

76 Stalin ve Bagirov arasında yazışmalar, АПД УПДАР, Фонд 1, Опись 74, Дело 596, лист 84.

77 Nadirov A.A., Nuriyev Ə.X., Muradov Ə.S., Nahçıvan İqtisadiyyatı XX əsrdə, Bakı 2000, s.32.

78 A.e., 1977 SSCB Anayasasının 110. Maddesi.

79 Deputati Verhovnogo Soveta SSSR. Odinadtsatij soziv, M., «İzvestiya», 1984 g., ss. 507-543.

80 Azerbaidjanskaya SSR. Verhovniy Sovet. Odinadcatij Soziv, B., Azerneshr, 1985, s. 6.

1977 SSCB Anayasası'nın 86. maddesine göre, özerk birimlerin yerel meclisleri (DKÖB ve Nahçıvan Özerk Bölgesi) birimin statüsüne ilişkin yasa teklif edebilir ve onay için ilgili cumhuriyetin Yüksek Sovyeti'ne sunabilirdi.

Daha sonra 21 Nisan 1978'de kabul edilen Azerbaycan SSC Anayasası önceki Anayasa'daki DKÖB'ye ilişkin düzenlemelerin çoğunu yeniden onaylamıştır. 1978 Anayasası hükümleri bir daha DKÖB'yi Azerbaycan'ın bir parçası olarak göstermiş ve yönetimi ile ilgili bir sıra idari düzenlemeler yapmıştır.⁸¹

DKÖB'nin statüsüne ilişkin yasa 16 Haziran 1981'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilmiştir. Fakat gerçekte DKÖB birimleri hiç bir tasarı hazırlanmamıştır, çünkü "DKÖB üzerine Yasa", "Eyaletlerin, Vilayetler ve Özerk bölgelerin Halk Sovyetlerinin milletvekillerinin Esas Yetkilerine dair SSCB Yasası"nın küçük versiyonu niteliğindedir. DKÖB'nin birimlerine, yetkilerine ve fonksiyonlarına ilişkin detaylı düzenleme bu yasa ile tanımlanmıştır. Gerçekte, sıradan vilayetlerin ve özerk bölgelerin yetkileri çok basitti.

Yasal yetki: Halk Sovyeti Bölge ile ilgili bütün konularda karar verme konusunda en üst mercidir. Yasa diğer yetkilerin yanısıra DKÖB Halk Sovyeti'ne tahmini bütçeyi hazırlamak, hesaplama ve yönetme (madde 17), fiyatları düzenleme (madde 18), sanayi (madde 19), mimarlık, ziraat, doğal kaynaklar, konut, ticaret, eğitim, sosyal güvenlik, sağlık ve iç işleri (madde 20–34) gibi alanlarında yetki vermiştir. Diğer taraftan polis gücü üzerinde önemli yetkiye sahip olan Bölge Mehkemesi Bölgenin Halk Sovyeti tarafından seçilmekle yetkilendirilmiştir.

Ayrıca, Azerbaycan SSC'de en yüksek karar verme yetkisine sahip olan Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Prezidyumu Başkanının üç yardımcısından biri DKÖB'den seçiliyordu.⁸²

Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti DKÖB'nin sınırlarını ve idari yapısını değiştirme gücüne sahip ana yasama organı olduğu için üç Başkan yardımcısından birinin Ermeni olması oldukça önemlidir.⁸³ Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet, DKÖB'nin Halk Sovyeti'nde kabul olunan, Azerbaycan SSC ve SSCB yasalarına aykırı bütün yasaları feshetme yetkisine sahip olmuştur.⁸⁴

81 Azerbaycan SSC 1978 Anayasası, 78. madde; http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_ru/atr_kons.pdf.

82 Yüksek Sovyeti, note 76, madde 113.

83 *A.e.*, madde 114 (8).

84 *A.e.*, madde 114 (10).

Yürütme gücü: DKÖB`nin Halk Sovyeti Yürütme Komitesi bölgenin yürütme gücün oluşturmuştur. Komite kendi departmanlarını ve komisyonlarını oluşturarak bu yapılara yönetici tayin etmiştir. Bu tayinler DKÖB Halk Sovyeti tarafından onaylanmalıydı. Bu süreçte Bakû`deki merkezi yönetimin onayını almak zorunluluğu bulunmuyordu.

DKÖB üzerine Kanununun 46. maddesine göre, bütün sanayi ve hizmet sektörü devletin mülkü olduğu için bu alandaki tayinler ve görevden almalar DKÖB`nin Halk Sovyeti`nin onayını gerektirmiştir. Fakat Komünist Parti bu konularda informal olarak daha çok güce sahip olmuştur.

Azerbaycan SSC KPMK`nin Azerbaycan bütün yerel ve merkezi yürütme komiteleri üzerinde denetleme ve kontrol gücüne sahip olmuştur. Azerbaycan SSC KPMK 23 Ekim 1981 tarihli kararıyla Azerbaycan`da tüm İcra Komiteleri yolsuzluk ve kamu mallarının yağma ile mücadele çabalarını artırmak zorunda kaldı.

DKÖB yürütme kolu Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyetine katılmıyordu. Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyeti DKÖB icra komitelerinin çalışmalarını kontrol edebilir gözlemleyebilir ve bazı durumlarda kararlarını askıya alabilir veya fesh edebilirdi.⁸⁵

Yargı yetkisi: 1978 Azerbaycan SSC Anayasası DKÖB`nin yargı sistemini yeniden onaylamıştır. DKÖB`nin il halk mahkemeleri ve Vilayet Mahkemesi yargının esas kısmını oluşturmuştur.⁸⁶ Yerel mahkemeler sadece Azerbaycan SSC Yargıtayı gözetiminde idi.

DKÖB Vilayet Mahkemesi Başkanı görevi icabı Azerbaycan SSC Yargıtay üyesi idi.⁸⁷ DKÖB Baş Savcısı SSCB Baş Savcısı tarafından tayin ediliyordu.⁸⁸

1977 Anayasası Özerk Bölgede yapılan yargılamalarda mahkeme dilinin bölgenin çoğunluğunu oluşturan halkın dilinde yürütülmesini garanti ediyordu⁸⁹ ve bu da Ermeni dilinin yargı dili olduğunun kanıtı idi.

85 A.e., madde 125 (7), 128.

86 Yüksek Sovyeti note 76, madde 163.

87 A.e., madde 165.

88 A.e., madde 177.

89 A.e., madde 159.

Fakat aynı zamanda Ermenice bilmeyenlerin kendi dillerini kullanmasını da garanti altına almıştır. Davalarda tercüman hizmetinden yararlanmak ve mahkeme süresinde kendi dilinde konuşma gibi haklar vermiştir.⁹⁰

Yerel yönetimler: SSCB'nin bütün arazisinde yerel yönetimler yerel Halk Sovyeti olmuştur. Yine de yeni anayasada yetkileri artırılmıştır. 1937 Anayasası'nın 88 maddesi 1978 Anayasası'nın 138. maddesine oranla yerel Sovyetlere daha dar bir hareket alanı tanımıştır.

Yeni düzenleme ile "... Kendi alanlarında bütün konularda yetkili olan Sovyetler, bu yetkilerini devletin genel çıkarları ve o alanda yaşayan halkın çıkarlarını dikkate alarak faaliyet göstermelidirler."

Yerel Halk Sovyetleri milletvekilleri kendi İcra Komiteleri'ni seçme yetkisine sahip olmuştur. Halk Sovyetleri'nin yetkisi dışında konular hariç bu komitelerin yetkileri yerel Halk Sovyeti ile çok benzeşiyordu.

Ekonomi: Bölgenin özerklik pozisyonunda en önemli gelişmelerden biri DKÖB'nin sosyo-ekonomik durumunun iyileştirilmesi için bölgenin kendine has özellikleri dikkate alınarak planlı ekonomisinin ve sosyal gelişmeye katkı sağlama sağlama yetkisinin verilmesidir.⁹¹ 1978 Anayasası'na göre, DKÖB kendi bütçesini oluşturabilirdi. Fakat DKÖB'nin bütçesi Azerbaycan SSC bütçesinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir.⁹² Yine de DKÖB Kanunu bölgenin bütçesinin Azerbaycan SSC bütçesi içinde ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bütçe devlet bütçesinden ve DKÖB'de bulunan sanayiden oluşmuştur.⁹³ Azerbaycan SSC 1978 Anyasası'nın 72 maddesinin 8. paragrafı DKÖB'nin bütçesinin harcamaları üzerinde Azerbaycan yüksek devlet kurumlarının kontrol yetkisi vermiştir.⁹⁴ Fakat yukarıda değindiğimiz gibi SSCB ekonomi sistemi merkezleştirilmiş sistemdi. DKÖB bütçesini Merkezi yönetim tarafından dayatılan şartları ve devletin gelişmişlik planını temel alarak hazırlamalıydı.

Taahhütler zinciri aslında Moskova'da başlamıştır. SSCB Komünist Partisi taahhütler reçetesini federe birimler için hazırlar, onlar ise daha küçük birimler için. Her beş yılda bir yeni devlet planı (GosPlan) hazırlar

90 A.e.

91 Yüksek Sovyeti note 76, madde 153; DKÖB Yasası madde 8.

92 A.e., madde 159-160.

93 Eski Anyasa'dan farklı olarak yerel vergiler ve harcamalardan bahsedilmemiştir.

94 Yüksek Sovyeti note 76, madde 72(8).

ve SSCB`nin bütün birimlerinin bu taahütler içinde (plana göre) tarım ürünleri dahil, farklı ürünler ve hizmetleri dahildi.⁹⁵ DKÖB İcra Kimtesi de Devlet Planı için taahütlerini hazırlamakla yükümlüdü.⁹⁶

Örneğin, 22 Şubat 1979`da SSCB KPMK, “Azerbaycan SSC`de üzüm ve şarap sanayisinin kalkınmasına dair düzenlemeler” başlıklı karar almıştır. 3 Temmuz 1982 yılında Azerbaycan SSC KPMK aldığı kararla 1982–1986 yılları arasında DKÖB İcra Komitesinin yükümlülüklerini yerine yetirmeyi talep etmiştir.⁹⁷ Diğer örnek DKÖB`de tarımın kalkınması için Azerbaycan SSC KPMK tarafından DKÖB Tarım A.Ş.`nin kurulmasına dair kararın alınmasıdır;⁹⁸ Aslında bu alınan karar 24 Mayıs 1982 tarihli SSCB Bakanlar Sovyeti`nin ve SSCB KPMK`nin kararının uygulanması idi. Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyeti ile KPMK`nin ortak kararı ile ilgili diğer bir örnek 24 Haziran 1982 tarihinde DKÖB dâhil örnek çalışmalarına göre işçilerin maaşlarının artırılması için Kolhozlara yetki verilmesine dair karardır.⁹⁹

Mülkiyet hakkı: SSCB`de özel mülkiyet yoktu. Sosyalist mülkiyet anlayışına göre sadece kişisel mülkler yasal mülktü; kişisel mülkler kişisel ihtiyaçlar ve ev içinde kullanım amaçlı olmalı (evlerin aşırı değeri olmamalı ve parasal değer üretecek özelliğe sahip olmamalıdır). Berber veya ayakkabı tamiri gibi küçük işletmeler faaliyet gösterebilirdi. Mülk rejimi Azerbaycan SSC 1978 Anayasası`nın 11–13 maddeleri ile düzenlenmiştir. DKÖB`de yaşayan vatandaşların da SSCB`nin diğer bölgelerinde yaşayan vatandaşları gibi özel mülkiyet hakları vardı.

Güvenlik konuları: DKÖB`de polis güçleri DKÖB İcra Komitesi ve askeri güçler ise Merkezi Sovyet Yönetimi düzenlemesi ve kontrolüne tabi olmuştur. Azerbaycan`ın kendi askeri gücünü kurma yetkisi bulunmuyordu. Askeri konular Moskova`nın yetkisi altında idi.

Azerbaycan ve Ermenistan`ın DKÖB ile ilişkileri: politik ve ekonomik olarak DKÖB Azerbaycan`a bağlıydı ve ticaretini de Azerbaycan`la yürütüyordu. DKÖB`yi Ermenistan`la Lâçin üzerinden bir,

95 ADP UDPAR, Fond 1, Opis 70, Delo 148, list 40. NKAO için 1983`de devlet planı 500 ton tarım ürünleri, 1985`de ise 1000 ton olmuştur.

96 16 Temmuz`da 1981 tarihinde AzSSR Bakanlar Kurulu`nun “1982 yılı için AzSSR Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Devlet Planlama Taslağı” üzerine kararı. Nihai onay için Taslak AzSSC Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından bir daha gözden geçirilmeli ve daha sonra SSCB Devlet Planlama Teşkilatına teslim edilmesi gerekiyordu.

97 ADP UDPAR, Fond 1, Opis 70, Delo 100, list 41.

98 ADP UDPAR, Fond 1, Opis 70, Delo 80, list 20-23.

99 ADP UDPAR, Fond 1, Opis 70, Delo 80, list 38.

Azerbaycan`la ise altı karayolu bağlıyordu. Ermenistan`la hiç bir şekilde idari ilişki bulunmuyordu. Fakat Ermenistan DKÖB`de okullar ve üniversiteler için bazı kitaplar temin ediyordu. DKÖB`nin Ermeni nüfusu çoğunlukla Ermenistan`da eğitim alıyordu. DKÖB Ermenileri Rusça bildikleri için eğitim amaçlı Rusya`ya da seyahat ediyorlardı.

Genel olarak 1978 Anayasası DKÖB`ye daha geniş özerklik sağlamıştır. DKÖB`de yaşayan nüfus hem Azerbaycan yönetiminde, hem de DKÖB`nin kendisini ilgilendiren yasalar ve konular üzerinde söz sahibiydi. Fakat 1978 Anayasası birçok meselenin çözümünü yasal düzenlenmelere bırakmıştı. SSCB yasaları ve DKÖB`nin Halk Sovyeti`nin milletvekillerinin alacakları kararlara bırakılmıştı.

DKÖB`nin statüsündeki değişimler kurulduğu günden 1980`ne kadar devam etmiştir. Fakat bölgenin özerkliği yasal ve idari sistem üzerinden değil, parti sistemi üzerinden işlemiştir. Toplumsal düzeni kuvvetlendirmek ve bütün alanlarda meşruiyeti temin etmek için 28 Temmuz 1981 Azerbaycan SSC KPMK, yerel ve DKÖB İcra Komitelerine Kararları tartışma ve daha sonra uygulama yetkisi veren bir karar almıştır.¹⁰⁰ Aynı zamanda döneminde SSCB`deki özerk bölgelerin özerkliği Avrupa ile mükayesede oldukça düşük olmuştur. Bu durum SSCB idari sisteminin merkezleştirilmiş olmasından kaynaklanmıştır.

DKÖB`de Azınlık haklarının korunması

Özerklik statüsü Dağlık Karabağ`a nüfusunun çoğunluğu Ermeni olduğu için verilmiştir. Özerklik etnik farklılıklarını, dillerini ve kültürlerini korumak ve yaşatmaya hizmet etmeliydi. Özerkliğin amacı ekonomik bağımsızlık kazandırmak değil, onların etnik kültürel kimliğini korumaktı. Bu bölümde onlara verilen özerklik statüsünün bu amaca ulaşip ulaşmadığı tartışacaktır.

Sovyet rejimi SSCB`deki milli kimlikleri silmek veya ortadan kaldırmayı değil, insanların düşüncesinde işçilerin ve çiftçilerin kardeşliği duygusunu yaratmayı hedeflemiştir. İktidar ve zihniyette Komünist ideoloji gerekliydi. Yasal düzenlemelerin milli azınlıklara geniş haklar ve ayrıcalıklar sağlamasına rağmen sosyal ve kişisel hayata totaliter komünist müdahalecilik bu hakların bozulmasına neden olmuştur.

100 ADP UDPAR, Fond 1, Opis 86, Delo 106, list 96-106.

Bu yüzden bile DKÖB`de yaşayan Ermenilere sağlanan hakları Ulusal Azınlıkların Korunması için Avrupa Çerçeve sözleşmesine göre değerlendirdiğimiz zaman sözleşmenin 4. maddesinde öngörülen ayrımcılığın önlenmesi, kimlik hakkı, yani dil hakkı, gelenek ve kültürel mirasın korunması (madde 5) Azerbaycan SSC ve SSCB yasaları ile korunmuştur. Örneğin, DKÖB`de dil hakkını korunmasını kısaca inceleyelim.

Yukarıda da belirtildiği gibi 1970, 1979 ve 1989 nüfus sayımına göre, DKÖB`de nüfusun %80.5, %75.9 - %76,9 etnik Ermenilerden, %18 - %23 - %21.5 etnik Azerbaycanlılardan ve % 1.3 - % 1.1 - % 1.5 diğer etnik halklardan oluşmuştur. Bölgede Ermeni dilini kendi ana dili olarak tanımlayanların sayısı 1970`ten 1989`a kadar değişmemiştir; % 96.33 (1979) ve % 98.44 (1989).¹⁰¹

Öte yandan Ruslaştırmanın bütün SSCB ülkelerine yayılması sonucu, Rusçayı kendi ana dili olarak kabul edenlerin sayısı çoğalmıştır. Rusca konuşmayan insanlar de fakto ikinci sınıf vatandaşlardı, çünkü SSCB`de kültürel ve dil durumu Rusçayı bilmeden devlet kurumlarında ve parti kurumlarında iş bulmak imkânsızdı. Bu eğilim DKÖB`deki alışkanlıklarında da gözlemlenmiştir.

1978–1988 yılları arasında Eğitim Bakanlığı`nın verilerine göre, DKÖB`de Ermeni okulları kalıcı olarak artmaktaydı: 1978–1979`da Ermeni okulları %62, 1988–1989`da ise %69`du. 1978–1979`de Ermeni okullarında öğrenci oranı %64 idi. 1988–1989`da ise %60`dı. Azerbaycan dilli okullarda ise bu oran 1978–1979`da %24.6, 1988–1989`da ise %24.3`dü. Rus okullarının öğrencileri artmaktaydı: 1978–1979`da %11, 1988–1989`da ise %15.5 idi.¹⁰²

Fakat Luchterhandt`ın belirttiği gibi, Özerk bölgedeki eğitim sistemi bile nispeten olumlu görüntü sunmağı başarmıştır. Ermenilerin toplu şekilde yaşadığı yerlerde (bölgede 215 yerleşim yerinden 200`ü buna işaret ediyordu) veya Azerbaycanlıları`n ayrı yerleşim yerlerinde yaşaması özerk bölgede Ermeni ve Azerbaycan okullarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da DKÖB`de yaşayan etnik Ermenilerin % 96,3`nün Ermenice konuşmasına neden olmuştur.”¹⁰³

101 Itogi vsesojuznoj perepisi naseleniya 1970 goda, tom 4. Nacionalniy sostav naseleniya, Moskva, 1973; Chislennost i sostav naseleniya SSSR. Po dannym vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1979 goda. Moskva, 1985; Goskomitet SSSR po statistike. Itogi vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989 goda. Moskva, 1989.

102 G.Pashayeva. From Soviet to European language policy standards: the Case of Azerbaijan. In: Azerbaijan Focus., Center for Strategic Studies, 2010, 2(2), s. 140.

103 O.Luchterhandt. Nagorny Karabakh's right to state independence according to international law. Boston, 1993, ss. 62-63.

Dil hakları ulusal azınlıklara tanınmış hakların sadece bir kısmını oluşturuyor. Aslında azınlık hakları insan haklarının bir kısmını veya belirli bir kombinasyonu, özel hayat, din, ifade ve toplanma özgürlüğü hakkı olarak görülmelidir.

Medya, okul ve yazışmalarda kendi dilini kullanma, kendi dininde ibadet, gelenek ve kültürel işleri gerçekleştirmek özgürlüğü etnik azınlıklar hakkı açısından en önemli konulardır. Komünist ideolojiyi benimsediği için SSCB din karşıtı bir rejim olmuştur. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerin dini özgürlüğü kısıtlanmış ve devletin bütün düzeylerinde ateizm teşvik edilmiştir. Örneğin, 23 Ekim 1981'de Azerbaycan SSC KPMK "Ateistik Eğitimin kuvvetlendirilmesi" hakkında karar almış, il ve vilayetlerde dini geleneklere, mollalara ve vaizlere karşı mücadele etmek için komiteler oluşturulmuştur.¹⁰⁴

Sovyetler Birliği resmi kurumları insan hakları kavramının sosyalist hukuk kurumuna kesinlikle yabancı olduğuna ve burjuva hukuk kurumlarının kategorisine dâhil olduğuna dair propaganda yürütmüştür. Bu hakların doğası itibariyle kapitalizme ve emperyalizmin işçileri sömürmesine hizmet ettiğine vurgu yapılmıştır. Bu anlamda ilk jenerasyon hakları olan mülkiyet hakkı, dini özgürlük hakkı, ifade ve toplanma özgürlüğü gibi haklar komünist ideolojiye zıt olması nedeniyle kısıtlanmıştır. Buna rağmen temel hak ve özgürlükler SSCB'nin bütün anayasalarında ortaya konmuş, komünist ideoloji hakları insan hakları kavramı da dâhil diğerlerini dışlamıştır. İnsan hakları sosyalist topluma yabancı olan liberal toplumun temel taşı olarak öğretilmiştir.

Hak kavramı Sovyet mevzuatında belirlenmiş olmasına rağmen, sadece Anayasa'nın normlarına bakarak kişinin haklarını savunmak için herhangi bir adli veya diğer devlet kurumuna başvuru yapması mümkün olmamıştır. İnsan hakları Sovyet mevzuatında belirlenmiş olmasına rağmen, sadece Anayasa'nın normlarına gönderme yaparak birinin haklarını korumak için mahkemeye veya başka mercilere müracaat etmek imkânsız olmuştur. Böyle bir dava, şikâyet veya itirazın (hatta inceleme için) kabul olması için yasa ile sağlanan yüksek mahkeme emri olması gerekmiştir. Bu normlar yokluğunda, Anayasa'da belirtilen hak ve özgürlükler sık sık birer süs malzemesi olarak kullanılmıştır.¹⁰⁵ Uluslararası yasalar ve Sovyet mevzuatı arasında karşılaştırmalı analiz ikisi arasında çok büyük bir farklılık olduğunu göstermektedir.

104 ADP UPDAR, Fond 1, Opis 68, Delo 137, list 13-21.

105 Arkady I. Vaxberg. Civil Rights in the Soviet Union. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 506, Human Rights around the World (Nov., 1989), ss. 111-112.

Örneğin, propiska veya oturma izni (kendi içinde Stalin döneminin ürünü) gibi düzenlemeler Sovyetler Birliği tarafından imzalanan uluslararası anlaşmalarda belirtilen normlarla hiçbir ortak yanı yoktu ve hem uluslararası anlaşmalar, hem de Sovyet anayasasının garantisi altında olan hareket özgürlüğünü ihlal etmiştir. Ne yazık ki, bu sistemi frenlemek için tüm çabalar eski SSCB güvenlik kurumları tarafından oluşturulan engeller nedeniyle başarısız olmuştur. Uluslararası yasal araçlar halka kendi düşüncelerini ifade etmek ve her türlü bilgiye ulaşmayı garanti altına almış olsa da, o zaman Sovyet mevzuatı ya da uygulamasında ifade özgürlüğü için hiçbir garanti yoktu.

Sovyet mahkemelerinin uluslararası insan hakları anlaşmasından kaynaklanan yükümlülüklerini uygulama deneyimi çok azdı. Sovyet yargı sisteminde uluslararası hukuk ulusal hukukun bir parçası olarak kabul edilmemiştir. SSCB`nin 1977 Anayasası`nda şöyle denilmektedir, “SSCB`nin diğer devletler ile ilişkileri SSCB tarafından imzalanan anlaşmalar ve genel olarak uluslararası hukukun tanınan norm ve ilkelerinden kaynaklanan yükümlülüklerinin gerçekleştirilmesi üzerine kurulmuştur.”¹⁰⁶ Fakat Komünist mahkemelerin denetimi altında olan Sovyet mahkemelerine uluslararası hukukun asıl kaynağı olan uluslararası anlaşmalara gönderme yapma yetkisi verilmemiştir.

Bunun yerine 1977 Anyasası uluslararası hukuk uygulamalarını yürütme organı olan Bakanlar Sovyeti`ne vermiş¹⁰⁷ ve bu organ konuyla ilgili doğrudan yetkiye sahip organdı.¹⁰⁸ Ulusal mahkemelerde SSCB`nin uluslararası insan hakları anlaşmalarına başvurma isteksizliği bir kaç nedenden kaynaklanabilir. Nedenlerden biri, Sovyet sistemi hukukun üstünlüğünün devlet memurları faaliyetleri üzerinde kontrol mekanizması olduğu düşüncesine kapalıydı; hukuk sosyalist düzenin kurulması ve sürdürülmesi için bir araç olarak görülmüştür.¹⁰⁹ Sovyetler Birliği`nde anayasal denetim geleneği yoktu, elitlerin ve bürokrasini değiştirmek için uluslararası hukuktan yararlanma düşüncesi yabancı bir anlayıştı.

Diğer bir neden hükümeti sınırlamak için kuralları çalıştıracak bağımsız yargı kültürü bulunmuyordu. Tam tersine Sovyet mahkemeleri ve yargı

106 Yüksek Sovyeti, note 72, madde 29.

107 *A.e.*, madde 128, 131(6).

108 *bkz.*, Law on the Procedure for the Conclusion, Execution, and Denunciation of International Treaties of the USSR, art. 21, translated in W. Butler, Basic Documents on the Soviet Legal System (2d ed. 1988), s. 290.

109 Berman, *The Comparison of Soviet and American Law*, 34 IND. L.J. (1959), s. 559 ve s. 567.

sistemi partiye yardımcı organ olarak hizmet ediyordu. Uluslararası örf ve adet hukukuna doğrudan başvurulduğu sosyalist olmayan ülkelerden farklı olarak Sovyet mahkemeleri örf ve adet hukukuna hukuk kaynağı olarak başvurmamıştır.¹¹⁰

Yine de, Azerbaycan SSC ve SSCB'nin bir parçası olan DKÖB'de vatandaşlarını hakları SSCB'nin muvafık Anayasalarının vatandaşlara sağlamış olduğu koruma altında idi. DKÖB ile ilgili yasal düzenlemelerde kişilerin haklarının korunması için var olan düzenlemeleri DKBÖ'de insan haklarının korunmasını sağlayan normlar olarak görmek yalııştır. DKÖB'deki etnik haklarla ilgili düzenlemeler daha önceki üç Anayasa yorumlanarak incelenebilir.

SSCB'nin Anayasası insan haklarını bir kurum olarak tanımlamıştır. Daha önce belirtildiği gibi, Sovyetler Birliği'nin vatandaşlarına sağladığı hakların özünde "vatandaş"ın "bireysel" hakkı olarak değil, uluslararası insan hakları hukuku doktrini yatıyor.

1927 Anayasası Azerbaycan'daki azınlıkların hakları ile ilgili düzenleme içermiştir. Bu düzenleme Anayasanın 15. maddesinde "ırkı ve etnik kimliği ne olursa olsun... ulusal azınlıklara doğrudan veya dolaylı ayrıcalıklar tanımak veya eşitlik haklarını bozmak Cumhuriyetin yasalarına tamamen aykırıdır" şeklinde ifade olunmuştur.¹¹¹ Dünyadaki diğer devletler ile mukayesede Azerbaycan SSC'deki bu madde oldukça ilerici olmuştur. Ayrıca 15. madde azınlıklara kongrelerde, mahkemelerde, kamusal alanda ve gerçek hayatta kendi dillerini kullanma ve okullarda kendi dillerinde eğitim alma hakkı vermiştir.¹¹²

1937 Azerbaycan SSC Anayasası'nda yeni gelişmeler yaşanmıştır. Söz konusu Anayasa'nın XI Bölümü'nde vatandaşların bütün hakları tekrarlanmıştır. İşçi haklarına öncelik tanınmıştır. Bahsettiği öncelikli hak çalışma hakkı olmuştur. Bu hakkın kullanılması ulusal azınlıklar da dâhil olmak üzere, tüm vatandaşlar için garantili ücretli iş hakkı olarak anlaşılmaktadır.¹¹³ Yapılan düzenleme çerçevesinde boş vakit ve dinlenme, 7 saatlik iş günü yıllık izin ve eğlence altyapısını kullanma hakkı verilmiştir.¹¹⁴ Daha sonra ayrımcılık yapılmadan bütün insanlar

110 Ametistov, *Problems of Relations Between International and National Law*, The Moscow Conference on Law and Economic Cooperation: Faculty Presentations (1990), s. 55, s. 57.

111 http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_ru/atr_kons.pdf.

112 *A.e.*

113 Yüksek Sovyet note 42, madde 125.

114 *A.e.*, madde 126.

için 8 yıllık eğitim hakkı, emeklilik maaşı ve diğer sosyal avantajlar gibi sosyal güvenlik hakları verilmiştir.¹¹⁵ 1937 Anayasası ayrımcılığa karşı katı normlar sağlamış, ulusal ve etnik ayrımcılık yasaları yasaklanmıştır. En basit etnik ayrımcılık bile yasal olarak cezalandırılır kabul edilmiştir.¹¹⁶ Bu nedenle DKÖB`de yaşayan Ermenilerin azınlık hakları Anayasal yolla koruma altına alınmıştır.

1937 Anayasası dini özgürlükleri ve devletin sekülerliyini yeniden kabul etti,¹¹⁷ aynı zamanda ifade ve konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü, sokaklarda gösteri yapma ve yürüme özgürlüğüne geniş haklar tanımıştır. Bu hak kaynaklara ulaşma özgürlüğü de tanımıştır.¹¹⁸ Ayrıca bu anayasa kişisel garantiyi de sağlamıştır. Anayasa, savcı veya mahkemenin yaptırımını dışında herhangi keyfi tutuklamayı yasaklamıştır. Aynı garanti kişilerin konut dokunulmazlığı ve yazışmaları için de verilmiştir.¹¹⁹

AzSSR 1978 Anayasası insan hakları konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. SSCB`nin insan haklarına önemli bir bölüm ayıran 1975 Helsinki Aktı`na taraf olduğunu belirtmek gerekiyor, SSCB Anayasası`nda değişiklik yapmak oldukça önemliydi.

Bu özel anayasa ayrımcılık konusunu ırk ve milliyet ayrımcılığından cinsiyet, eğitim, dil, din, etkinlikler ve hatta ikamet ayrımcılığına kadar genişletmiştir.¹²⁰ Anayasa ayrımcılık konusuna dilsel ve dinsel azınlıkları da dâhil etmiştir. Anayasa kadın ve erkeklere eşit haklar tanımış¹²¹ ve SSCB içinde yaşayan özellikle etnik azınlıklar dâhil bütün ulusları koruma kapsamına dâhil etmiştir.¹²² Anayasa ayrıca bütün insanların özellikle yabancıların mahkeme karşısında savunma hakkını anayasal hak olarak tanımıştır.¹²³

Diğer iki Anayasa`ya göre, 1978 Anayasası insan haklarına daha geniş garanti sağlamıştır. Politik hakların birçoğunun tanınmasından kaçınılmış fakat sosyal, ekonomik, sivil ve kültürel haklara geniş yer verilmiştir. 1978 Anyasası öncelikler gibi etnik ve dini azınlıklara karşı

115 *A.e.*, madde 127, 128.

116 *A.e.*, madde 130.

117 *A.e.*, madde 131.

118 *A.e.*, madde 132, 133.

119 *A.e.*, madde 134, 135.

120 Yüksek Sovyeti notu 76, madde 32.

121 *A.e.*, madde 33.

122 *A.e.*, madde 34.

123 *A.e.*, madde 35.

ayrımcılığı yasaklamıştır; temel normlar siyasi ve sosyal hayatta vatandaşlara karşı ayrımcılığı, milliyeti ve ırkı gerekçe ile ihmal etmeyi yasakladı. Bu kanunlar DKÖB için de uygulanmış ve Ermeni azınlık koruma altına alınmıştır.

Sonuç

Günümüzün şartları çerçevesinde DKÖB`de Sovyet özerkliği anlatımı gerçeklerin çarpıtılmasıdır. İlan olunan hakların kesinlikle uygulanmadığı söylenebilir. Parti kontrolü nedeniyle kuvvetler ayrımı ilkesi işlememiştir. Fakat Sovyet yönetimi altında bütün Sovyetler Birliği`ne has olan iç problemler olmadan yıllarca Ermeni ve Azerbaycanlıların bir arada yaşadığı söylenebilir.

Özerkliğin geliştirildiği her üç dönemde devlet organlarının isimlerini değiştirildiği fakat özünde bir değişiklik yapılmadan aynı sistemle yönetildiği söylenebilir. Konseyler Kongresi`nden DKÖB Halk Sovyeti`ne kadar yasamanın gücü hayali olmuş ve bütün SSCB`de olduğu gibi yasalar ve kararlar parti düzenlemelerine göre kabul edilmiştir.

98

Aynı zamanda yürütme organları devlet gücünün gerçek taşıyıcıları olmuştur. 1936 yılına kadar departmanlar ve komiserleri idari konularda çalışmış ve daha sonra 1988 yılına kadar aynı görev Bakanlar Konseyi ve Yürütme Komiteleri tarafından yürütülmüştür. Yargı alanında, DKÖB`nin kendi sistemi olan bölge mahkemeleri ve (1925 yılından itibaren) nispeten hızlı temyiz mahkemesi vardı.

Ancak, bu özerkliğin var olduğu bütün dönemler boyunca, yargının yüksek organı Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi olmuş ve son temyiz başvurusu sadece orda yapılabilirdi. Aynı zamanda yerel Vilayet Mahkemesi Başkanı Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi üyesi idi ve bölgede yargılamalar genellikle Ermenice yürütülmüştür.

Özerkliğin geliştirilmesi aşamalarında DKÖB ekonomi konularında kısmen sorumlu olmuştur. 1923–1936 arasında Ekonomi Departmanı kalkınma programlarının uygulanması ve Azerbaycan SSC`nin bütçesi ile birleşik olan bütçesinden harcamalar yapmakla yükümlü olmuştur. 1936 yılında DKÖB`nin bütçesi Azerbaycan SSC bütçesinden ayrıldı ve harcamalar hala Bakü ve Moskova`nın sıkı kontrolü altında idi.

1978`ten itibaren DKÖB sosyal ve ekonomik planlarını ekonomik olarak merkezi hükümetten bağımsız şekilde yapma imkânı kazanmıştır. Daha

sonrakı aşamalarda DKÖB ekonomik olarak Azerbaycan SSC dige bölgelelerinden ve hatta SSCB`nin bazı bölgelelerinden ekonomik olarak daha iyi gelişmiştir.

DKÖB`nin karar verme sürecinden de izole edilmemiştir. Kurulduğu günden itibaren Milletler Konseyi`ne bir temsilci ve 1936`tan sonra ise beş temsilci gönderme imkânı kazanmıştır. Son aşamada Bölgeyi ilgilendiren konularda karar verme yetkisine sahip Azerbaycan Yüksek Sovyeti Prezidyumu Başkanının üç yardımcısından biri DKÖB`den atanmaktaydı.

Dige taraftan idari bölünme ve bölgenin sınırlarının değişmesi merkezi hükümetin yetkisi alanında kalmıştı. Temel olarak merkezi hükümetin yasama, yürütme ve yargı makamları tüm organları DKÖB organlarının aldığı kararları iptal etme yetkisine sahipti. Daha da ötesi karar verme ve uygulama süreci Komunsit Parti`nin gözetimi ve kontrolü altında idi.

Yasama ve yürütme organları kararlarının perde arkası karar verme sürecinin yasal çıktıları idi. Daha sonra fiili kararlara dönüşen bu kararlar Parti düzeyinde yerel ve merkezi yetkililerin yazışmalarından oluşmuştur. Fakat bilgisizlik nedeniyle azınlıkların kendini yönetim konusu doğası itibariyle gelişigüzel olmuştur. Partinin aynı düzeydeki denetimi bütün SSCB`ye ve küçük birimlere de uygulanmıştır. Etkili bir kendini yönetimin inkâr edilmesi SSCB`nin genel politikasının bir parçasıydı.

Altyapısal anlamda DKÖB Ermenistan`a yakından bağımlı değildi, Birlik olduğu için SSCB tek bir devlet olarak kabul görmüş ve bu nedenle kültürel olarak Ermenistan SSC ile DKÖB arasında etkileşim problemi bulunmuyordu. Ermenistan DKÖB okulları ve üniversitelerine yazılı edebiyat eserleri sağlıyor, DKÖB Ermenileri Ermenistan`da eğitim alıyordu.

DKÖB`nin özerkliğinin son aşamasında ekonomik olarak bölge Azerbaycan SSC ile mükayesede daha avantajlıydı. Demografik olarak durum istikrarlıydı ve nüfusun çoğunluğu Ermenilerden oluşmuştur. Demografik yapının değiştirilmesi için izlenen politikayla ilgili bir kanıt bulunmuyordu.

Özerkliğin başarısızlık nedenleri azınlık haklarının yetersizliğinden veya Azerbaycan merkezi yönetiminin uyguladığı ayrımcı politikadan değil, SSCB`nin yönetim sisteminden ve Ermenilerin ayrımcı amaçlarından kaynaklanmıştır.

Kaynakça

- “Kavkazskiy kalendar” na 1917 g., Tiflis, 1917.
- “Borba”, 1919, September 5.
- A.Altstadt. The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian rule. Hoover Institution Press, Stanford University, 1992.
- ADP UDPAR, F. 1, op. 169, d. 249, Protokol 1 Zasedaniya Komissii po virabotke Polojeniya avtonomnoy oblasti Nagornogo Karabakha, list 63.
- ADP UDPAR , Fond 1, Opis 68, Delo 137, list 13-21.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 46, Delo 70, list 1.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 46, Delo 70, list 149.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 46, Delo 70, list 154.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 70, Delo 100, list 41.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 70, Delo 148, list 40.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 70, Delo 80, list 20-23.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 70, Delo 80, list 38.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 74, Delo 137, Protokoli Zasedaniy Prezidiuma Tsentralnogo Komiteta KP (b) Azerbaidjana, list 99.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 74, Delo 531, list 267.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 74, Delo 581, list 7.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 74, Delo 596, list 23-25.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 74, Delo 596, list 47.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 74, Delo 596, list 84.
- ADP UDPAR, Fond 1, Opis 86, Delo 106, list 96-106.

Ametistov, *Problems of Relations between International and National Law*, The Moscow Conference on Law and Economic Cooperation: Faculty Presentations 55, 57 (1990).

APD UDPAR, FOND 1, Opis 74, Delo 136, Protokoli Zasedaniy Prezidiuma Verkhovnogo Komiteta KP (b) Azerbaidjana, list 50.

Arxiv politicheskikh dvijeniy pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbaidjanskoy Respubliki, ADP UDP. F. 64, op. 2, d. 1, l. 122.

Arkady I. Vaxberg. Civil Rights in the Soviet Union. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 506, HumanRights around the World (Nov., 1989).

Azerbaidjanskaya SSR. Verkhovniy sovet. Odinarsatiy soziv, B., Azerneshr, 1985.

Azerbaycan SSC 1927 Anayasası;
http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_ru/atr_kons.pdf.

Azerbaycan SSC 1937 Anayasası;
http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_ru/atr_kons.pdf.

Azerbaycan SSC 1978 Anayasası;
http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_ru/atr_kons.pdf, Article 78.

Berman, The Comparison of Soviet and American Law, 34 IND. L.J. 559, 567 (1959).

Decision of NK Oblast Executive Committee on 2 March 1937. TsGASR, Fond 379, Opis 3, yed.hr 5613, list 50.

Deputati Verhovnogo Soveta SSSR. Odinarsatiy soziv, M., «Izvestiya», 1984 g.

G.Pashayeva. From Soviet to European language policy standards: the Case of Azerbaijan. In: Azerbaijan Focus., Center for Strategic Studies, 2010, 2(2).

İmanov R.Ə., Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd - qondarma DQMV-i. Bakı, 2005, s.170.

Istoriya nacionalno-gosudarstvennogo stroitelstva v SSSR, 1917-1926,

t.1, M., «Misl», 1972, s.268-270; Sobraniye Uzakoneniy i Rasporyajeniy Raboche-Krestyanskogo Pravitelstva ASSR za 1924 r., Bakı, 1926.

İszvestiya. Nagorniy Karakakh: Programma razvitiya, korr. «I» // 1988 №85 – 25 marta 1988 g.

İtogi vsesojuznoj perepisi naseleniya 1970 goda, tom 4. Nationalniy sostav naseleniya, Moskva, 1973; Nacionalniya sostav naseleniya SSSR. Po dannim vsesoyuznoy perepisi naseleniya na 1989 g. M., finansi i statistika, 1991.

İtogi vsesojuznoj perepisi naseleniya 1970 goda, tom 4. Nationalniy sostav naseleniya, Moskva, 1973; Chislennost i sostav naseleniya SSSR. Po dannym vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1979 goda. Moskva, 1985; Goskomitet SSSR po statistike. İtogi vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989 goda. Moskva, 1989.

Konstitutsiya (Osnovnoy zakon) Azerbaidjanskoy Socialisticheskoy Sovetskoy Respubliki (Utverjdennaya Vseazerbaidjanskim Syezdom Sovetov V soziva 26-go marta 1927 goda). İzdanie Az.ÇİK, Baku, 1927, s.21.

Law on the Procedure for the Conclusion, Execution, and Denunciation of International Treaties of the USSR, art. 21, translated in W. Butler, Basic Documents on the Soviet Legal System 290 (2d ed. 1988).

Movses Kalankatuatcy, *The History of the Caucasian Albanians*, London, 1961, p.26; F. Mamedova. Politicheskaya istoriya i istoricheskaya geografiya Kavkazskoy Albanii. Baku, «Elm», 1986.

Nadirov A.A., Nuriyev Ə.X., Muradov Ə.S., Naxçıvan İqtisadiyyatı XX əsrdə, Bakı 2000.

Narodnoye obrazovaniye, nauka i kultura v Azerbaidjanskoy SSR (Stat. sbornik). Baku, 1975, s.192.

Niftaliyev I., «Azerbaidjanskay SSR v ekspansionistskih planah armyan», Baku, 2009.

NK Oblast İcra Komitesi`nin 2 Mart 1937 tarihli kararı. ÇİĞАСР, Фонд 379, Опись 3, ед.хр 5613, лист 53.

O.Luchterhandt. "Nagorny Karabakh's right to state independence according to international law". Boston, 1993, ss.62-63.

Obozreniye Rossiyskih vladeniy za Kavkazom, chast I, SPb, 1836; Svod statisticheskoy dannih o naselenii Kavkazskogo kraya, izvlechennih iz possemeynih spiskov 1886. Tiflis, 1893; kavkazskiy calendar na 1917 god. Tiflis, 1916.

Postanovleniye Prezidiuma VS SSSR ot 23 Oktyabrya 1939 goda, TsGASR, Fond 2941, Opis 7, yed.hr 7, list 110.

Sobraniye Uzakoneniy i Rasporyajeniy Raboche-Krestyanskogo Pravitelstva ASSR za 1923 g., Baku, 1923, SSCB 1936 Anayasası; <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/36cons02.html#chap03>

Sobraniye Uzakoneniy i Rasporyajeniy Raboche-Krestyanskogo Pravitelstva ASSR za 1924 g. Baku, 1926 g. s. 334.

Sobraniye Uzakoneniy i Rasporyajeniy Raboche-Krestyanskogo Pravitelstva ASSR za 1924 r. Baku, 1926 r.

SSCB 1936 Anyasası
<http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/36cons02.html#chap03>, Articles 24, 35.

T.Swietochowski. *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*. New York, Columbia University Press, 1995.

Vremennoye soglasheniye armyan Nagornogo-Karabakha s Azerbaydjanskim Pravitelstvom, 26 avgusta 1919 g., parag. 2 // K istorii obrazovaniya NKAO Azerbaycanskoy SSR, Sbornik dokumentov i materialov, Baku, 1989.

Vsesoyuznaya perepis naseleniya ot 1926 r., Zakavkazskaya SFSR. t. XIV, M., 1929,

Zbigniew Brzezinski. *The Grand Chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. BasicBooks, 199.

Məmmədov N.R. *Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ muxtar vilayəti (1923-1991)*. Bakı, 2008.

ЦГАСР, Фонд 2941, Опись 7, лист 147.